

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Методологія дисертаційного дослідження
та мовні особливості наукового стилю»
обов'язкових компонент
освітньої програми третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти

081 «Право» (правозастосування)

**Лекція №2 «Функціональні стилі сучасної української літературної
мови. Культура мовлення. Мовний етикет»**

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Старший викладач кафедри, кандидат філологічних наук Овчинников Михайло Олексійович

Рецензенти:

1. Доцент кафедри українознавства факультету № 2 ХНУВС, кандидат філологічних наук, доцент Перцева Вікторія Анатоліївна.
2. Професор кафедри соціальних, гуманітарних та правових дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі, кандидат філологічних наук, доцент Руденко Світлана Миколаївна.

План лекції

1. Функціональні стилі сучасної української літературної мови.
2. Культура мови. Індивідуальна мовна культура. Причини низького рівня мовної культури.
3. Мовний етикет у різних ситуаціях професійного спілкування.

Текст лекції

1. Функціональні стилі сучасної української літературної мови.

Стиль мовлення – це своєрідна сукупність мовних засобів, що свідомо використовуються мовцями за певних умов спілкування. У вузькому розумінні стиль мовлення – це різновид літературної мови, що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і відповідно до цього має свої особливості добору й використання мовних засобів (лексики, фразеології, граматики, фонетики).

Кожний стиль має: сферу поширення, призначення, систему мовних засобів, стилістичні норми, підстилі, жанри реалізації.

В основу класифікації стилів мови покладено різні принципи, що призвело до виділення різної кількості функціональних стилів. В українській мові найпоширенішою класифікацією є та, згідно з якою виділяють п'ять стилів: офіційно-діловий (функція повідомлення), науковий (функція повідомлення), публіцистичний і художній (функція впливу), розмовний (розмовно-побутовий, стиль побутового мовлення) (функція спілкування). Останнім часом почали виділяти, як цілком самостійні, ще два стилі – епістолярний та конфесійний.

Кожен має свої властивості та реалізується у властивих йому жанрах (різновидах текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення, сферою вживання).

Науковий стиль - це функціональний стиль літературної мови, який обслуговує сферу науки.

Основне призначення – повідомлення про результати наукових досліджень, систематизація знань.

Основні ознаки:

- ясність і предметність тлумачень,
- логічна послідовність,
- узагальненість понять і явищ,
- об'єктивність,
- аргументація і переконаність тверджень,
- причинно-наслідкові пояснення,
- докладні висновки.

Науковий стиль характеризується широким використанням термінології як загальної так і спеціальної. Для нього характерне вживання великої кількості абстрактних і запозичених слів.

Науковий стиль має кілька різновидів:

- 1) власне науковий обслуговує фахівців певної галузі. Це наукові дослідження в галузі мовознавства, права, медицини, математики тощо. Реалізується в монографіях, рецензіях, статтях, рефератах, тезах тощо;
- 2) науково-популярний має на меті зацікавити науковою інформацією широке коло людей незалежно від їхньої професії і підготовки.
- 3) науково-навчальний використовується для написання літератури, призначеної для навчальних закладів;
- 4) виробничо-технічний – це мова літератури, що обслуговує різні сфери господарства і виробництва (інструкції, проекти тощо). Від власне наукового стилю він відрізняється дещо простішою формою викладу, лаконічнішим обґрунтуванням тієї чи іншої проблеми, обмеженою кількістю спеціальної термінології;
- 5) науково-публіцистичний підстиль широко використовується в газетах і журналах. Цим стилем журналісти пишуть інформації про досягнення науки і техніки.

Публіцистичний стиль - це функціональний різновид літературної мови, який використовується в періодичних виданнях, засобах масової інформації. Публіцистичний стиль – один із найбільш широковживаних.

Основна функція – обговорення, переконання, відстоювання і пропаганда. Він забезпечує різні потреби суспільства, пов'язані з політикою, адміністративною і господарською діяльністю, відзначається гострим характером. Його *призначення* – агітація, активний вплив на читача і слухача. Це зумовлює такі *рис*и, як доступність, яскравість і чіткість викладу, полемічність, образність, експресивність. Тут широко використовується суспільно-політична лексика, політичні гасла і заклики, урочисті фрази, риторичні запитання та засоби сатири й гумору. *Основна форма викладу* – монолог (рідше – діалог). Можливе вживання штампів. Мова насичена словами, що вжиті в переносному значенні, наявна велика кількість метафор. Синтаксисові публіцистичного стилю властиві різні типи питальних, окличних та спонукальних речень, зворотний порядок слів, складні речення. Сфера використання – публіцистичні статті, виступи в газетах, журналах, на телебаченні, зборах, мітингах тощо.

Публіцистичний стиль поділяється на такі *підстилі*:

- 1) стиль засобів масової інформації (часописи, радіо, телебачення тощо);
- 2) художньо-публіцистичний (памфлети, політичні доповіді, нариси тощо);
- 3) науково-публіцистичний (стоїть на межі наукового та публіцистичного стилів).

Художній стиль - це функціональний стиль художньої літератури. Стиль художньої літератури виділяється за естетичною функцією, яка накладається на комунікативну функцію. *Основне призначення* – різнобічний вплив на думки і почуття людей за допомогою художніх образів.

Стиль художньої характеризується емоційністю, експресивністю, образністю. Художній стиль – може виступати в кількох різновидах – епос, трагедія, поема, роман, повість, байка, лірика. Лексика художнього стилю різноманітна: історизми та архаїзми, діалектизми, okazіоналізми та ін. Часте використання синонімів, антонімів, омонімів зі стилістичною метою. Властиве використання епітетів, метафор, порівнянь тощо. Використовуються різні типи речень. Монологічна та діалогічна форма викладу тексту. Він може включати в себе всі стилі та їх ознаки.

Офіційно-діловий стиль функціональний стиль літературної мови, який обслуговує сферу ділових стосунків (місцевого, галузевого, державного діловодства) та юридично-правових, виробничо-економічних, дипломатичних стосунків в офіційному спілкуванні. *Основне призначення ОДС* – регулювати офіційні ділові стосунки та обслуговувати громадянські потреби людей у типових ситуаціях.

Офіційно-діловий стиль досить чутливий до соціально-історичних факторів, піддається серйозним змінам під впливом соціально-історичних перетворень у суспільстві і в той же час виділяється серед інших функціональних різновидів мови своєю стабільністю, традиційністю і стандартністю.

Офіційно-діловий стиль має такі *функціональні підстилі*:

- Законодавчий, що використовується у законодавчій сфері, регламентує та обслуговує офіційно-ділові стосунки між приватними особами, між державою і приватними та службовими особами. Реалізується у Конституції, законах, указах, статутах, постановах, кодексах тощо.

- Дипломатичний – використовується у сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків у галузі політики, економіки, культури. Регламентує офіційно-ділові стосунки міжнародних організацій, структур, окремих громадян. Реалізується у конвенціях (міжнародних угодах), комюніке (повідомленнях), нотах (зверненнях), протоколах, меморандумах, договорах, заявах, ультиматумах.

- Адміністративно-канцелярський – використовується у професійно-виробничій сфері, правових взаєминах і діловодстві. У адміністративно-канцелярському підстилі дві функції: інформаційно змістова (оголошення), і організаційно-регулююча (розпорядження, наказ).

- Юридичний – використовується у юриспруденції (судочинство, дізнання, розслідування). Цей підстиль обслуговує й регламентує правові та конфліктні відносини. Реалізується в актах, позовних заявах, протоколах, постановах, повідомленнях та ін.

Розмовний стиль. *Основна функція* – офіційне й неофіційне спілкування, обмін думками між двома або кількома мовцями. *Основне призначення* – бути засобом впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, з'ясування виробничих і побутових стосунків.

Основні ознаки:

- безпосередня участь у спілкуванні,

- усна форма спілкування,
- невимушеність,
- непередготовленість (неформальність),
- використання несловесних засобів (тембр, паузи, емоційні наголоси, рухи),
- емоційність.

Тут широко використовуються розмовні, просторічні слова, експресивні та емоційно забарвлені слова і звороти, діалектизми та жаргонізми. Використання неповних, обірваних речень. Інтонація різноманітна. Розмовний стиль поділяється на такі підстилі: 1) розмовно-побутовий; 2) розмовно-офіційний.

Епістолярний стиль - це стиль приватного листування. *Основне призначення* – поінформувати адресата про щось, викликати в нього певні почуття, які б відповідали емоційній настроєності автора.

Основні ознаки – наявність певної композиції: початок (звертання); головна частина, де розкривається зміст листа; закінчення, де підсумовується написане, іноді наявний. Широке використання форм ввічливості, стереотипних словесних формул висловлення побажання, вітання, співчуття. На сучасному етапі епістолярний стиль став більш лаконічним (телеграфним), скоротився обсяг обов'язкових раніше вступних звернень та заключних формулювань ввічливості.

Конфесійний стиль - обслуговує релігійні потреби як окремої людини, так і всього суспільства. Він втілюється (реалізується) в релігійних відправах, проповідях, молитвах (усна форма), у різних церковних книгах (писемна форма). *Основне призначення* – вплив на душевні переживання людини. Конфесійний стиль склався в українській мові десь у 16-17 століття. Час від часу цей стиль заборонявся або обмежувався у використанні (наприклад, у 20-40-х роках XX століття).

Для нього *характерними є такі засоби*, як архаїзми, суто церковна термінологія, слова-символи, непрямий порядок слів у реченні, значна кількість метафор, алегорій, що робить його небуденним, піднесеним.

Професійна сфера охоплює три функціональні різновиди літературної мови – науковий, розмовний, офіційно-діловий. Саме єдність мовних засобів цих трьох стилів досягається комунікативна мета кожної людини, незалежно від фаху, статі, віку, соціального становища.

2. Культура мови. Індивідуальна мовна культура.

Причини низького рівня мовної культури

Рівень загальної і професійної культури правоохоронця, як і представника будь-якої професії, значною мірою залежить від рівня індивідуальної мовленнєвої культури. Досконале володіння літературною мовою є неодмінною ознакою високої загальної і професійної культури кожної людини, важливим показником фахової підготовки спеціаліста у будь-якій сфері людської діяльності. Індивідуальне мовлення виступає безпосередньою дійсністю думки: супроводжує процес мислення (так зване внутрішнє

мовлення), оформлює результат мислення в усних і письмових текстах. Відповідність індивідуального мовлення людини загальноприйнятим у суспільстві нормам мовленнєвої поведінки пов'язують із поняттям культури мови.

“Культура мови – дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. В широкому розумінні культура мови передбачає високий рівень національно-мовної свідомості індивідів, їх дбайливе ставлення до рідного слова, усвідомлення його значення для розвитку інтелектуальної та емоційної культури нації”. (Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000).

Дбайливе ставлення до власного мовлення, дотримання загальновизнаних традицій і еталонних взірців спілкування, що закріплені у національному мовному етикеті, сприяє поліпшенню взаєморозуміння між членами суспільства, досягненню більшої ефективності в обміні інформацією. Рівень такої ефективності залежить від індивідуальної мовленнєвої майстерності людини. Ця майстерність ґрунтується не лише на володінні нормами сучасної літературної мови, але й на вмінні людини обрати з наявних варіантів найбільш точний, виразний, стилістично й ситуативно доречний, раціонально емоційно виправданий умовами і метою комунікації. Таким чином, мовленнєва майстерність і висока індивідуальна культура мови свідчать не лише про високу загальну культуру людини, а й відображають культуру професійного мислення, рівень фахової майстерності.

Дбаючи про підвищення індивідуальної мовленнєвої культури, слід урахувувати чинники, що негативно впливають на культуру мови в цілому. Серед причин низького рівня мовної культури передусім слід назвати такі:

- недостатній рівень володіння мовою, незнання її лексичних, фразеологічних, синтаксичних, стилістичних ресурсів;
- невміння користуватися довідковою літературою (словники, довідники тощо);
- невміння розрізняти явища різних стилів мови, тобто невміння дібрати ті мовні конструкції, що відповідатимуть умовам і меті спілкування;
- невміння розрізняти явища різних мов, зокрема, російської та української, так званий суржик;
- ставлення до філологічних знань, вмінь, навичок як до необов'язкових, не пов'язаних із професійною діяльністю;
- вплив моди;
- вплив засобів масової інформації;
- вплив мікросередовища;
- некритичне ставлення до так званих «зразків», які насправді є носіями грубих помилок (у травні місяці, прейскурант цін, передовий авангард, період часу).

У практичній діяльності юриста мовленнєві навички набувають особливого значення. Керуючись законом і внутрішнім переконанням, правознавець має бути переконливим в усному і писемному спілкуванні з громадянами, колегами, службовими і посадовими особами. Професійне мовлення юриста є вагомим засобом впливу на співрозмовника, кількох осіб, широку аудиторію. Мова для правознавця є основним “знаряддям” праці, засобом закріплення, збереження і передачі інформації, інструментом у захисті законних прав фізичних і юридичних осіб. Текстовий документ, укладений правознавцем (судова промова, обвинувальний висновок, протокол тощо), стає матеріальним утіленням

результатів його фахової діяльності. Від рівня мовної підготовки юриста (філологічних знань, умінь і навичок), залежить оперативність, чіткість та ефективність виконання покладеного на нього професійного, громадського та громадянського обов'язку в захисті законності та правопорядку в державі.

До основних ознак (критеріїв) культури мови належать:

- багатство і різноманітність словника;
- правильність;
- змістовність;
- точність;
- логічність та послідовність;
- чистота мови;
- ясність та зрозумілість;
- виразність;
- доречність і доцільність.

Багатство і різноманітність мови визначається перш за все багатством її словникового складу, який зафіксований у словниках.

Людині необхідно мати достатній запас слів, щоб висловити свої думки чітко і ясно. Важливо постійно піклуватися про розширення цього запасу, намагатися використовувати багатство рідної мови, постійно працювати із словниками.

Близько 135000 слів зафіксовано у «Словнику української мови» (в 11 томах), що виходив у 1970-1980 рр. Активний словниковий запас освіченої людини складає, за одними даними, 3500 слів, за іншими – 7000 - 9000 слів, або 11000 -13000 слів.

Лексичне багатство мови створюється явищами багатозначності, синонімії, омонімії, антонімії, паронімії. Джерелом виразності мови є фразеологізми і прислів'я.

Під час мовлення важливо використовувати багатство і різноманітність мови, добирати те єдине слово, яке найточніше передаватиме потрібний відтінок думки.

2.Правильність мовлення – визначальна ознака культури мовлення, яка полягає у відповідності його літературним нормам, що діють у мовній системі (орфоепічним, орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним, словотвірним). Наприклад: лебідь – лебедя (а не лебідя); знання, стінний (а не знаня, стінний); сидіти – сиджу (а не сижу і не сидю); тижневий, обласний (а не тиждєвий, областний) – це орфоепічна правильність. Так, у давальному відмінку однини іменники чоловічого роду мають закінчення -ові, -еві та -у, -ю, однак перевагу слід надавати першим, особливо якщо ці іменники є назвами осіб за фахом чи родом діяльності: директорів, товаришеві.

3. Змістовність передбачає глибоке усвідомлення теми й думки висловлювання, різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого. Змістовність тісно пов'язана з такою ознакою, як *лаконічність* («Говоріть так, щоб словам було тісно а думкам простору»).

4. Точність мовлення – це таке мовлення, в якому слова повністю відповідають своїм значенням і смислу висловленої думки. Точність професійної мови залежить не від кількості використаних слів, а від їх доступності, недвозначності. Точність мови найчастіше

пов'язується з точністю слововживання, правильним вживанням багатозначних слів, синонімів, антонімів, омонімів, паронімів.

Наприклад: прикметники громадський – громадянський. Громадський – належний громаді; громадянський – властивий свідомому громадянину. Більше можливостей для вираження точності мовлення мають багатозначні слова, терміни, синоніми, омоніми, пароніми.

5. Логічність мовлення має багато спільного з точністю. Щоб виклад думок був логічним треба зберігати внутрішню закономірність, послідовність та вмотивованість. Основні причини логічних помилок: 1) тавтологія (моя автобіографія, висловити свою думку, захисний імунітет); 2) поєднання логічно несумісних слів (страшно красивий, убивчо щедрий); 3) порушення порядку слів у реченні (з розтопленої штучної смоли одержують нитки); 4) вживання пасивних конструкцій, до складу яких входять дієслова на -ся, замість активних (Президент обирається народом – правильно: Народ обирає президента); 5) помилкове поєднання таких зв'язок, як *становить і являє собою* (неправильно: *становить собою*).

6. Чистота мови – це відсутність в ній зайвих слів, діалектизмів (*швендіати, горлати*), лайливих слів, жаргонізмів, слів-паразитів (*ну, значить, взагалі*). Звичайно, в мові зайвих слів не буває, такими вони стають при недоречному їх вживанні. З'являються вони під час хвилювання при публічному виступі як невміння добирати потрібні слова для усного або писемного оформлення думки, як бідність індивідуального словника.

7. Ясність та зрозумілість мовлення залежить від правильного використання лексичного складу мови, термінів, слів іншомовного походження, від правильного тлумачення значення слова. Застосування кожного слова в тексті повинне бути обов'язково мотивованим. Немотивований добір слова часто є результатом квапливості, намагання похапцем укласти документ, не завдаючи собі зайвого клопоту пошуками потрібного слова.

8. Виразність мовлення найбільше залежить від особи мовця, його ерудиції. Вона досягається виокремленням найважливіших місць свого висловлювання. З цією метою треба застосовувати виражальні засоби звукового мовлення: логічний наголос, паузи, дикцію, інтонацію. Виразності сприяють метафори, епітети, порівняння.

9. Доречність мовлення – це ознака, яка організує точність, логічність, чистоту, вимагає такого добору мовних засобів, що відповідають меті й умовам спілкування. Доречне мовлення обов'язково вимагає врахування ситуації, складу мовців, форм (усної чи писемної) мови. Уміння вибирати найбільш доречну форму спілкування залежить від стосунків людей і мовленнєвої практики. Доречність буває ситуаційна (ситуація спілкування), контекстуальна (єдність змісту і форми висловлювання), стильова.

Усі названі комунікативні ознаки культури мовлення тісно пов'язані між собою і засвоювати їх треба в цілому.

3. Мовний етикет у різних ситуаціях професійного спілкування

Вироблені суспільством норми поведінки і форми поводження об'єднуються в цілій системі, яку прийнято називати етикетом (з фр. *Etiquette* — ярлик, етикетка). Ці норми становлять собою категорію історичну, отже змінну. Крім того, в кожному суспільстві вони чітко детерміновані характером суспільних відносин.

Справді гуманні стосунки між людьми в суспільстві знаходять безпосереднє відображення в системі етикету..

Особливу роль у людському спілкуванні відіграє мова. Мова, а ще точніше мовлення (мовленнєва діяльність, що включає в себе і мовленнєву поведінку), є найуніверсальнішим засобом комунікації. Комунікативна функція мови є її первинною, основною функцією. Мовознавці виділяють у комунікативному акті різну кількість структурних компонентів, пов'язуючи з останніми й різні нерівноцінні й ієрархічно організовані функції мови, підпорядковані, основній функції — комунікативній. майже всі дослідники визнають у комунікативному акті наявність такого компоненту як контакт між співрозмовниками.

Мовний контакт, необхідний для досягнення комунікації (спілкування), реалізується спеціальними мовними засобами — РЕГУЛЯТИВАМИ — скерованими на зав'язування, підтримання, припинення комунікації тощо. Іншими словами, встановлення і підтримання контакту обов'язково передбачає дотримання певних норм мовної поведінки (мовного етикету) співрозмовниками — уваги до партнера, врахування його потреб, доброзичливого ставлення, тобто дотримання загальних вимог ввічливості. Отже, ввічливість в провідною рисою мовного (і не мовного) спілкування.

1. Мовний етикет визначається обставинами, за яких відбувається спілкування. Це може бути ювілей університету, нарада, конференція, прийом відвідувачів, ділові перемовини та ін.

2. Мовний етикет залежить від соціального статусу суб'єкта і адресата спілкування, їх фаху, віку, статі, характеру, віросповідання.

3. Мовний етикет має національну специфіку. Кожний нарід створив свою систему правил мовного етикету. На цю його особливість указує Радевич-Винницький: «За етикетом упізнають «своїх» етнічно (національно) і/або соціально (віком, родом занять, релігією тощо)».

Мовний етикет як соціально-лінгвістичне явище виконує такі функції:

- контакто-підтримувальну — встановлення, збереження чи закріплення стосунків адресата й адресанта;
- ввічливості (конотативну) — прояв чемного поводження членів один з одним;
- регулювальну (регулятивну) — регулює взаємини між людьми у різних спілкувальних ситуаціях;
- впливу (імперативну, волюнтативну) — передбачає реакцію співбесідника — вербальну, невербальну чи діяльнісну;
- звертальну (апелятивну) — привернення уваги, здійснення впливу на співбесідника;
- емоційно-експресивну (емотивну), яка є факультативною.

Наявність цих функцій підтверджує думку, що мовний етикет-це своєрідний механізм, за допомоги якого може відбутися ефективно спілкування.

Усі названі функції мовного етикету ґрунтуються на комунікативній функції мови.

Мовленнєвий етикет — реалізація мовного етикету в конкретних актах спілкування, ситуативний та індивідуальний вибір мовних засобів вираження.

Мовленнєвий етикет — поняття ширше, ніж мовний етикет і має індивідуальний характер. Мовець вибирає із системи словесних формул найбільш потрібну, зважаючи на її цінність. Якщо ми під час розповіді надуживаємо професіоналізмами, термінами і нас не розуміють слухачі, то це порушення мовленнєвого етикету, а не мовного. Фахівці з проблем

етикету визначають цю різницю так: «Між ідеальним мовним етикетом і реальним мовленнєвим етикетом конкретної людини не може бути повного паралелізму. Реалізація мовного етикету в мовленні, комунікативна поведінка назагал завжди несе інформацію про мовця – з його знаннями, вміннями, уподобаннями, орієнтаціями тощо. Тому тут бувають усілякі – несвідомі і свідомі – відхилення, помилки, порушення, інокультурні впливи, іншомовні вкраплення і т.ін. Мовець – це не «говорильник», який просто озвучує чи графічно фіксує закладені в його пам'ять формули мовного етикету. Він має «простір для маневру», має можливість вираження своєї індивідуальності навіть у межах цієї порівняно вузької мовної підсистеми. Суть афоризму «людина – це стиль», знаходить своє потвердження і тут».

Різні мови світу виробили спеціальні (лексичні, морфологічні, синтаксичні, просодичні) засоби вираження ввічливості, спеціальні етикетні мовні формули, які утворюють у кожній конкретній мові цілу систему, тобто власне мовний етикет. Це насамперед такі усталені мовні формули, що вживаються при зав'язуванні контакту між комунікантами, як формули звертань і вітань: під час підтримання контакту — формули вибачення, прохання, подяки та ін.; при припиненні контакту — формули прощання, побажання тощо. Тобто, власне етикетні мовні формули. Сам же мовний етикет включає, крім власне етикетних мовних формул, соціально-мовні символи етикетного рівня (наприклад, етикетні форми заперечення (незгоди) і ствердження (згоди), форми запитань, що використовуються в певних соціально-культурних колах)..

Відбором етикетних мовних формул у кожній ланці мовного контакту (зав'язування контакту, підтримання контакту, припинення контакту) створюється та чи інша тональність спілкування, тобто така соціальна якість ситуації спілкування, яку можна визначити як ступінь дотримання етичних норм взаємодії комунікантів, як показник культурності, інтелігентності співрозмовників.

У європейському культурному ареалі виділяють п'ять тональностей спілкування — високу, нейтральну, звичайну, фамільярну, вульгарну.

Високою тональністю спілкування характеризується сфера суто формальних суспільних структур (на урочистих зібраннях); нейтральною тональністю — сфера офіційних установ; звичайна тональність спілкування побутує в магазині, в транспорті тощо; фамільярна — в сім'ї, в дружньому товаристві; вульгарна тональність, тобто вживання вульгаризмів — в соціально неконтрольованих ситуаціях.

У нашому суспільстві етикет в цілому збігається з загальними вимогами ввічливості. Все, що в межах ввічливості, є етичним, невивічливість же — синонімом неетичності.

Тому, аналізуючи мовні засоби вираження ввічливості, ми виходитимемо з триступеневої (високої, нейтральної, фамільярної) шкали тональностей, оскільки вульгарна тональність несумісна з ввічливістю, а звичайна тональність цілком вміщується в рамках нейтральної тональності.

Звертання, вітання, вибачення, подяка, прохання, прощання як функціональні формули категорії ввічливості

Звертання і вітання — це ті елементи мовного етикету, які передусім сигналізують про соціальні відношення, що встановлюються в рамках комунікативного акту. Тому головним

чинником, який впливає на вибір того чи іншого звертання, є соціальний статус комунікантів, ситуація спілкування.

Цей статус позначається словами-індексами (рольовими словами)..

Слова-індекси показують соціально-мовленнєвий статус співрозмовника: посадове становище, рід занять (доктор, директор); учений ступінь, звання (доктор, магістр); ранг (капітан, полковник, генерал); сан (митрополит, єпископ); титул (барон, князь).

Слова-регулятиви регулюють взаємини між співрозмовниками відповідно до мовленнєво-етикетних стандартів і норм, узвичаєних у певному суспільстві.

За радянських часів з української мови вилучили слова-регулятиви, пов'язані з традиційною культурою етикетних взаємин. У словниках тієї доби слово-регулятив «пан» кваліфікувалось як застаріле, як ввічлива форма згадування або звертання зазвичай до офіційного представника чи громадянина іноземної держави.

Зауважимо, що це звертання вживалось в українській мові не менш як сім століть (!) і, на думку науковців, було праслов'янським запозиченням з іранської мови, яке мало первинне значення охоронець, захисник. Слово-регулятив «пан» зустрічається в усіх західнослов'янських мовах і в етикетному застосуванні є засвідченням поваги до співрозмовника.

Звертання **пане, пані, панове** можуть використовуватися самостійно, зазвичай стосовно незнайомих людей. У ролі прикладки при слові пан виступають як власні, так і загальні іменники. Ім'я людини при слові пан рекомендують вживати лише тоді, коли співрозмовники приблизно одного віку і мають схоже соціальне становище. Звертатися до народного депутата України, представника наукових або мистецьких кіл (пане Ігорє або пане Олександрє), що можна почути від молодих журналістів з екранів телевізорів чи по радіо, – нетактовно.

Прізвище людини як прикладку до слова пан доцільно вживати тоді, коли йдеться про неprisутню людину. Так можна говорити і стосовно prisутньої третьої особи, якщо вона малознайома чи коли взаємини з нею не виходять за межі офіційної пристойності. Вживання прикладки-прізвища у звертанні до іншої особи (адресата) надає спілкуванню відтінок офіційності, інколи сухості й відчуженості.

Одночасне вживання імені й прізвища разом зі словом пан є доречним в офіційних ситуаціях (прошу до слова пана Івана Томенка), під час знайомства, в разі листування з незнайомими або малознайомими людьми, а також у привітаннях, вітальних адресах (високоповажна пані Оксано Стеценко). Ім'я та по батькові зі словом пан не поєднуються. Це не відповідає українським традиціям і нормам літературного мовлення.

Останніми роками спостерігається тенденція до повного «поновлення в правах» кличного відмінка як однієї з прикмет української мови. У звертаннях у кличному відмінку ставляться загальні іменники, особові імена та по батькові. Прізвища у звертаннях завжди ставляться в називному відмінку.

Звертаючись до офіційних осіб, які мають державний статус, військове звання, дипломатичний ранг, учений ступінь, у більшості країн імен не вживають. У разі офіційного титулування враховують: посадове становище (панє президентє, панє президентє республіки (Франція), панє прем'єр-міністрє, панє глава уряду (Іспанія), панє директорє,

пане генеральний прокурор, пане консуле, пане депутате); учений ступінь, звання (пане докторе); військове звання (пане генерале, пане полковнику, пане офіцері); ранг (пане посол, пане посланнику). Якщо людина має декілька титулів, то, звертаючись до неї, треба називати найвищий.

Усі глави дипломатичних представництв у всіх країнах титулюються відповідно до їхнього рангу: посол, посланник, повірений у справах. До дружини посла в деяких країнах (Франція) звертаються пані дружино посла. При виконанні службових обов'язків до послів звертаються Ваша Високоповажносте. Цей титул у порядку ввічливості використовують, звертаючись до президентів, прем'єр-міністрів, спікерів парламентів, міністрів, послів, зокрема й колишніх. У деяких країнах (Франції, Польщі, США) так титулюють лише іноземних послів і державних діячів.

У різних країнах зі словами-регулятивами, відповідними українському слову пан, вживаються різні прикладки. Наприклад, у Німеччині, на відміну від інших європейських країн, як прикладка при слові-регулятиві одночасно вживаються слово-індекс і прізвище особи. Українською відповідна мовна формула мала б такий вигляд: пане докторе Браун. У Нідерландах у ролі прикладки до слова-регулятива прізвище не вживають, а лише слова-індекси. У Франції вживання прізвища разом зі словами-регулятивами вважається грубістю та фамільярністю. А в Польщі до слів пане, пані додають зазвичай ім'я.

У традиціях західного етикету прийнято іменувати заступників посадових осіб так само, як і їхніх зверхників: пане міністре, пане ректоре тощо. До того ж прийнято звертатися до людей за посадовою номенклатурою навіть тоді, коли вони цю посаду вже не обіймають. До колишніх президентів, прем'єр-міністрів, міністрів, послів звичайно звертаються без приставки «екс»: пане президенте, пане прем'єр-міністре, пане міністре, пане посол.

У деяких країнах (Німеччина, Англія, Італія) титул доктор дається всім, хто має університетську та медичну освіту. У Франції він стосується лише лікарів, хірургів, дантистів, ветеринарів. Як правило, у професійному середовищі при звертанні вживається офіційно присвоєне вчене звання: пане, пане докторе. До жінки-професіонала прийнято звертатися відповідно до службового титулу: пані, пані прем'єр-міністр, пані посол, пані доктор.

Коли «мадам», коли «сер»

Для уникнення частого повторення офіційних звань і рангів під час розмови в англійських країнах вживають міжнародну форму мадам. Зауважимо, що особа, яка використовує звертання мадам, свідомо ніби ставить себе нижче того, до кого вона звертається. Тому жінки одного віку й становища зазвичай не вживають цієї форми звертання стосовно одна одної. Це правило поширюється й на звертання до чоловіків сер у США (на відміну від Великої Британії, де сер є титулом лицаря, у США це ввічливе звертання до осіб, які посідають особливе становище в суспільстві).

У деяких країнах існує чітко регламентована багатоступенева система звертань до монархів, вищих церковних чинів, аристократів, що сягає своїм корінням доби середньовіччя. Спілкуючись із представниками таких країн, треба попередньо дізнатися їхні ім'я, титул і форму звертання.

Під час офіційного спілкування звертаючись до співрозмовника, потрібно бути дуже уважним, щоб не помилитись у титулуванні, званні, інших словах-індексах, які

використовуються. Важливо не лише не применшити гідність свого партнера, а й не перестаратися в титулуванні. Відомий вітчизняний фахівець з питань етикету й культури спілкування Ярослав Радевич-Винницький зазначив з цього приводу: «Люди не люблять, коли їх називають не так, як вони самі себе назвали б».

Мовний етикет має велике значення в комунікації науковців, їх поведінка і мова залежать від того, з ким вони спілкуються: учений і його колеги спілкуються у власне науковому підстилі, а вчений і його учні — у науково-навчальному підстилі тощо.

Науковець, спілкуючись із колегами, використовує одні мовні формули (вітань, прощань, представлень, звертань тощо), а під час спілкування зі студентами — інші. Отже, засоби вираження мовного етикету залежать від того, з ким спілкується науковець, і мають вони певні диференційні ознаки (бо змінюється різновид наукового стилю).

Структура мовного етикету в науковому стилі залежить від форми спілкування. Так, перебуваючи на науковому симпозіумі, науковець має використати зовсім іншу форму звертання до учених, ніж ту, яку він використовує під час академічної лекції. Звичайно, науковець може змінювати мовні формули. Ці зміни будуть залежати від культури, вишуканості мовлення, смаків, традицій науковця, умов і мети спілкування. Майже незмінними залишилися

- етикетні вислови, які використовуються під час публічного захисту дисертацій (це вирази звертань до голови і членів спеціалізованої вченої ради, напр.: Глибокоповажаний голово спеціалізованої вченої ради! Глибокоповажані члени спеціалізованої вченої ради!

- вислови подяки членам спеціалізованої вченої ради, напр.: Дозвольте сердечно подякувати голові спеціалізованої вченої ради— членові-кореспонденту Академії педагогічних наук України, доктору економічних наук, професорському керівникові, доктору економічних наук, сердечно дякую офіційним: докторові економічних наук, кандидатів економічних наук, доценту ..; ученим провідної установи: кандидатів економічних наук, доценту ..; докторові економічних наук, ... Моя подяка всім ученим, які надіслали відгуки на автореферат (аналогічно, як і вище, називаються). Щиро дякую кафедрі .., її завідувачеві..., усім співробітникам кафедри та зокрема професорові .., доцентів..., які доклали зусиль при атестації роботи на попередніх етапах. Сердечна подяка всім членам спеціалізованої вченої ради за участь в обговоренні роботи. Висловлюю особливу подяку вченому секретареві спеціалізованої вченої ради...).

ЕТИКЕТНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ НАУКОВЦІВ

Вітання	З колегами: Доброго дня! Учасників конференції керівник може привітати так: Радий Вас вітати в нашому місті! Свого викладач може привітати словами: Моє шанування! (звучатиме більш урочисто). Зі студентами: Доброго дня!
Прощання	До побачення! До зустрічі! До наступної лекції!
Подяка	
після закінчення наукової доповіді чи лекції	Дякую за увагу! Дякую за запитання!
- при захисті	Дякую за слухні зауваження!

дисертації	
— людям, які допомагали, консультували під час створення праці	У роботі над книгою неоціниму допомогу авторові члени наукового семінару відділу диференціальних рівнянь Інституту прикладних проблем механіки і математики АН України. Керівникові семінару, діячеві науки України В. Я. Скоробагатьку і всім активним його учасникам автор висловлює найщирішу подяку ... тощо.
У наукових текстах (і в усному мовленні) потрібно вживати авторське «ми»	На наш погляд, вважаємо, ми переконані, ми дотримуємось іншої класифікації
Під час полеміки, заперечення чи висловлювання побажання щодо точок зору інших: — нейтральна позиція автора (проста констатація поглядів інших учених):	зазначив, запропонував, наголошував, займався
— схвалення позиції інших авторів:	слухний /слухно, справедливий/ справедливо, без сумніву, безперечно
Під час написання рецензій:	У вступі: нова оригінальна праця з маркетингу (основ ринкової економіки), є першою спробою глобального дослідження, праця є спробою зіставного аналізу ... давно очікуваний фінансовий словник тощо. В основній частині подається оцінка роботи, її частин, висловлюються побажання: подана до захисту дисертація — надзвичайно вагоме і скрупульозне дослідження про ... процедура аналізу відзначається ґрунтовн істю, виваженістю, які забезпечуються вдалим використанням статистичного методу та ін. Згід час завершення рецензії. зауваження висловлюють за допомогою таких мовних формул, які ніби «стирають» певну категоричність (це вияв наукового такту): однак, на нашу думку, аналіз. ... виграв би, якби послідовніше розрізняв. ..., очевидно, помилково., хотілося б... Кінцеві фрази при схваленні роботи: висловлені нами зауваження не знижують гарного враження, яке справляє дисертаційне дослідження ..., із серйозним заглибленням у суть проблеми, зроблено важливі теоретичні висновки.

Дисертація ... повністю відповідає сучасним вимогам, які ставляться до дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук; таким чином с всі підстави вважати, що П.О. Коваль — сформований науковець і цілком заслуговує присудження їй за представлену дисертацію наукового ступеня кандидата юридичних наук

Висновок:

- мовний етикет визначається формою наукового спілкування, його різновидом, жанром;
- він узгоджується структурою наукового тексту;
- вибір етикетної формули не залежить від віку, характеру взаємин науковців, місця й часу їх спілкування.

Варто запам'ятати деякі формули наукового мовного етикету:

Вагомі наукові здобутки...

Зaslугою автора є...

Слушною є думка...

Слушно вважати, що...

Справедливо стверджувати...

Без сумніву, Ви маєте рацію...

Безперечно, ваші міркування...

Дякую за увагу!

Дякую за прихильне ставлення до мене! Дякую за запитання!

Дякую за слушні доповнення і запитання!

Складаємо щирю подяку ... за цінні зауваження й поради ...

Ми ладні погодитись у цьому радше з ...

Краще було б ...

На наш погляд; на нашу думку ... Ми дотримуємось іншої класифікації...

Слід звернути увагу, що, на відміну від ОДС, у науковому стилі співрозмовника, опонента або іншого науковця в наукових роботах, як і автора автора твору позначають, починаючи з імені або імені й по батькові (І.Б.П.).